

R E C E N Z J E I P R Z E G Ł Ą D Y

FRANCUSKA BIOGRAFIA ZBIGNIEWA HERBERTA*

Równocześnie z dwutomową księgą Andrzeja Franaszka *Herbert. Biografia* (2018) ukazała się we Francji książka Brigitte Gautier *La poésie contre le chaos. Une biographie de Zbigniew Herbert*. Zatem rocznicowy dla poety rok 2018 przyniósł (aż) dwie jego biografie. Warto w tym miejscu przypomnieć, że kilkanaście lat wcześniej popularną biografię *Herbert* (2001) wydał Jacek Łukasiewicz.

Na gruncie francuskim czy – szerzej – frankofońskim Brigitte Gautier jest dzisiaj niewątpliwie najwybitniejszą znawczynią twórczości poety. Zajmuje się nią bowiem od wielu lat i w bardzo różny sposób. Rezultatem prowadzonych przez nią badań są artykuły opublikowane we francuskich i polskich czasopismach naukowych oraz tomach zbiorowych. Na szczególne przypomnienie zasługuje działalność przekładowa Brigitte Gautier: badaczka przetłumaczyła i wydała w trzech tomach (w latach 2011–2014) całość poezji Herberta oraz tom esejów *Labirynt nad morzem* (2011). Opublikowała również (we własnym przekładzie) wybór korespondencji poety z polskimi intelektualistami emigracyjnymi *Combat et création* (2017). Wreszcie organizowała poświęcone mu międzynarodowe konferencje naukowe (Paryż 2008, Lille 2018), a następnie redagowała tomy pokonferencyjne (*Herbert. Poète polonais 1924–1998*, 2009). Lista tych dokonań nie jest oczywiście kompletna, ale wystarczy, by zarysować skalę działań Brigitte Gautier dla promowania osoby i dzieła Herberta we Francji i w świecie frankofońskim.

Taka wierność – celowo użyję słowa akurat najgłębiej Herbertowskiego – nieczęsto zdarza się we współczesnym świecie naukowym i literackim. Rolę Brigitte Gautier jako wytrwałego od kilku dekad ambasadora poety na gruncie frankofońskim można by porównać z tą, którą niegdyś – w odwrotną stronę – odegrał Wacław Rolicz-Lieder wobec Stefana Georgego, Witold Hulewicz wobec Rainera Marii Rilkego czy Roman Kołoniecki wobec Paula Valéry’ego. Brigitte Gautier miała zatem wszelkie dane, by zmierzyć się z niełatwym zadaniem napisania biografii Herberta. I dane te skwapliwie, skutecznie, twórczo wykorzystała. Książka *La poésie contre le chaos* jest efektem wielu lat obcowania z jego twórczością i wielu różnego rodzaju doświadczeń (badawczych, translatorskich, redakcyjnych, popularyzatorskich), które złożyły się na rzetelnie udokumentowaną i narracyjnie atrakcyjną opowieść o życiu poety.

* Brigitte Gautier, *La poésie contre le chaos. Une biographie de Zbigniew Herbert*, Paris: Noir sur Blanc 2018, 382 s.

Kompozycję tej opowieści – z niewielkimi wyjątkami – określa porządek chronologiczny. Wyjątek ten stanowi „Prolog” przypominający pożegnanie Herberta w lipcu 1998 roku (to ścisły początek narracji) i wtrącony w jej środku osobny fragment „Intermedium” mający za przedmiot krótki zarys jego twórczości. Całość jest w przejrzysty sposób podzielona na pięć części wyznaczonych datami: 1924–1939, 1939–1955, 1956–1971, 1971–1989, 1990–1998. W tym przekonującym podziale cezurami określającymi zasadnicze fazy życia poety są więc kluczowe wydarzenia historyczne (polityczne). Już sam ten układ kompozycyjny wskazuje na udział Herberta – w roli uważnego świadka i aktywnego uczestnika – w kluczowych doświadczeniach XX wieku.

Biografia napisana przez Brigitte Gautier jest książką niezwykle gęstą pod względem faktograficznym. Aby ułatwić zadanie francuskiemu czytelnikowi i nie obciążać jej nadmiernie odniesieniami do innych tekstów – co autorka zaznacza w nocie wstępnej – przypisy ograniczono do koniecznego minimum. Z noty końcowej wynika, że źródłem informacji były rozmowy przeprowadzone z osobami z rodzinnego i przyjacielskiego kręgu poety. Takie źródło stanowiła również obszerna epistolografia Herberta: zarówno jej wydane (w ostatnich latach) tomy, jak i listy przechowywane w jego archiwach w Bibliotece Narodowej w Warszawie i Beinecke Library w Yale. Odwołania do różnego typu świadectw (dokumentów, wspomnień, listów) Brigitte Gautier dopełniła cytatami z wierszy (i wypowiedzi) poety: zawsze trafnie dobranymi i traktowanymi jako nie tyle wiarygodne źródło informacji, ile uzupełniające i poszerzające dopełnienie. W tym sensie *La poésie contre le chaos* jest także w jakiejś mierze książką o twórczości (poezji) Herberta, o jej przemianach dokonujących się w kontekście osobistych losów poety i jego uwikłań w Wielką Historię.

Jak zaznaczyłem, jest to biografia niezmiernie szczegółowa, drobiazgowo odtworzająca konkretne fakty, zdarzenia, sytuacje (w toku narracji wielokrotnie przywoływane są datyienne). Tak rekonstruowana historia życia Herberta stanowi równocześnie opowieść o losach bardzo wielu osób, które w różnych momentach go otaczały i odegrały różną rolę w jego biografii. W ten sposób książka staje się opowieścią o przemianach literatury i – szerzej – kultury polskiej prawie całego minionego stulecia. Nie trzeba dopowiadać, jak istotne i przydatne jest to dla francuskiego czytelnika, który – jak można założyć – oczekuje czy wręcz domaga się usytuowania życia poety na takim właśnie, rozleglejszym tle. To tło jest rzeczywiście bardzo szerokie: obejmuje bowiem najogólniej pojętą historię Polski (nie tylko zresztą XX wieku – kiedy zachodzi taka konieczność, narracja cofa się w daleką przeszłość historyczną). Przy tym jest to historia ujęta wielorako: od szczegółów życia obyczajowego i codziennego po ważne i przełomowe wydarzenia polityczne, które – tak jedne, jak drugie – trzeba wyjaśnić czytelnikowi nieznającemu polskich realiów. W horyzoncie książki mieszczą się nie tylko fakty z historii Polski, ale również – zawsze jednak zasadnie przywołane – z historii Europy (i nieraz nawet świata).

La poésie contre le chaos jest biografią wyróżniającą się ogromnym wyczuciem proporcji. Wyraża się w tym bez wątpienia francuski zmysł formy, który każe zachować odpowiednie relacje pomiędzy anegdotycznym szczegółem i badawczym uogólnieniem, rzecząw rekonstrukcją i interpretacyjnym komentarzem, opowiadaniem o konkretnym losie i szkicowaniem różnorodnie rozumianego tła (historycznego, kulturowego, literackiego), kontekstem polskim i europejskim, a przede

wszystkim – w proporcji całego życia poety – pomiędzy poszczególnymi epizodami i doświadczeniami biograficznymi. Czytelnik nie pozostaje z wrażeniem, że niektóre z nich zostały nie dość wydobyte, a inne z kolei nadmiernie przecenione. Jeśli z tej spójnej opowieści wyłania się sugestywny portret Herberta, to nie jako efekt snucia domysłów i hipotez psychologicznych (tak przecież złudnych wobec zasadniczej niedostępności życia duchowego poety), lecz jako pośredni rezultat opisanego jego zachowań i działań, perypetii i przygód życiowych.

Podobnie świetnych biografii można by życzyć innym wybitnym pisarzom polskim XX wieku (w szczególności – z powodów także promocyjnych – napisanych i wydanych za granicą). Ale realizacja tego życzenia nie jest prosta i łatwa. Powtórzę, że napisanie książki takiej jak *La poésie contre le chaos* musiało być poprzedzone długimi i wielorakimi przygotowaniem. Biografię tę można niewątpliwie uznać za ich spełnienie i zwieńczenie.

Jej tytuł wskazuje na kluczową ideę poezji / programu poety. Można go sparafrazować i powiedzieć, że Brigitte Gautier udało się opanować żywioł biografii Herberta, jej – by użyć określenia zaczerpniętego z jednego z jego późnych wierszy – „bałagan”. Udało się ją w wyjaśniający sposób opowiedzieć. Nie w takiej jednak formie, że autorka narzuciła tej biografii jakąś aprioryczną konstrukcję porządkującą i interpretującą, lecz dlatego, że wiernie wędrowała za poetą, cierpliwie i empatycznie przemierzała drogi jego życia. Tak postępując z wielkim wyuczuciem taktu i stosowności odczytywała oraz scalała rozproszone (i niejednokrotnie trudno dostępne) ślady biografii Zbigniewa Herberta, w uważny i subtelny sposób wsłuchiwała się w jego głos i w jego milczenie.

Tomasz Wójcik

(Uniwersytet Warszawski)

tomasz.wojcik@uw.edu.pl

<http://orcid.org/0000-0001-8291-0961>